

Agata Kwaśnicka-Janowicz

Uniwersytet Jagielloński
Kraków

Staropolskie i gwarowe *świepioto* na tle słowiańskiej terminologii bartniczej

W badaniach staropolskiej terminologii bartniczej wiele trudności etymologicznych sprawiają nazwy, które przynależą do najbardziej archaicznej warstwy analizowanej leksyki specjalnej, wśród nich zwłaszcza grupa leksemów desygnujących dzikie pszczoły oraz miejsca przez nie zasiedlane. O istnieniu pomiędzy tymi dwoma pojęciami ścisłego związku metonimicznego świadczy semantyka notowanych nazw: (poleskie) *бoрm'* – 6. dzika rodzina (pszczeła) żyjąca w dziupli (LP 322); *дyпл'áнка* – 3. dzika rodzina żyjąca w dziupli (LP 330) oraz *бoрm* – 5. dziupla w drzewie, w której samoistnie zasiedliły się dzikie pszczoły (LP 322); *дyплó* 1. naturalna dziupla w pniu drzewa wykorzystywana przez pszczoły na mieszkanie (LP 330) (por. srus. *доупло* ‘dziura w drzewie, dziuplaste drzewo’, ale też ‘ściągnięta kora brzoza w kształcie cylindra używana do robienia koszy, ul’ oraz ukr. dial. *дyпле* w znaczeniu ‘wypróchniały pień drzewa, barć’ (SP, t. 1: 100–101); *дyпл'áнка* 2. dziupla w drzewie, w której gnieźdzą się dzikie pszczoły (LP 330), stąd również w związku derywacyjnym podawane przez A. Brücknera z Rusi *duplak* ‘barć’ i *duplenik* ‘miód leśny’ (SEB 104). Późniejszy rodowód będą miały notowane nazwy *duplankal/dziuplanka* (BW 91) stosowane do określenia uli robionych z okrągłaków miękkiego drewna przez wydrążenie wewnątrz otworu na wylot w kształcie rury; dawniej popularnych na Podolu i Ukrainie. Tutaj także w związku semantycznym mogły pozostawać gwarowy apelatyw słowacki *dbol* (także *dbolec*) ‘ul pszczeli’ [prawdopodobnie słomiany] budzący kontrower-

sje przez proponowane jego rekonstrukcje do postaci prasłowiańskiej¹ (**dr̥bolъ*) i wiązanie go z pierwotnym znaczeniem ula drążonego (zakładany związek z ie. *dheu-p : *dheu-b* ‘wydrążony, pusty’ SP, t. 5: 146–147) (por. Babik 2003).

Wydaje się, że pierwotnie przeniesienie nazwy miejsca bytowania pszczelego roju na pszczelą rodzinę (pszczoły w niej bytujące) mogło przybierać również kierunek przeciwny, czyli metonimiczna styczność pozwalała nazywać miejsce od gnieźdzących się w nim pszczół ze względu na charakterystyczną cechę roju wyprofilowaną w nazwie. Wydaje się, że z takim kierunkiem motywacji mamy do czynienia w staropolskiej i gwarowej nazwie *świepioto* notowanej przez *Słownik staropolski* już w XIV wieku ze znaczeniem ‘barć leśnych pszczół, drzewo w lesie z dziuplą, w której osiadł rój pszczół, *alveus in arbore silvestri factus*’:

In apibus excidendis, que swepoto vlg. dicuntur (1322) MMAe I 165; Cum arboribus aut truncis apium swepoto dictis vlg. 1353 DokMp I 90; Terminum habent... pro swepotho mellis violenter recepto 1400 StPPP VIII nr 10426; Eze Swanthoslaw przigd0 na Micolayowe dziedzino... y por0bil szvepotho 1402 JA VI 204; Iure aquisiuit apes al. swepoto vnum 1415 AKPr VIII a 128; Woyslaw... contra Michalem o vidarcze swepotha 1424 KsMaz II nr 57; Si homines sui inuenirent apes al. swepyotho, eos debet reuelare eidem Palcze 1437 KodPol III 412; Omnia mellificia parata al. vlg. swepyotha... pro nobis... utilitate tenebuntur 1444 DokMp III 148; Examen al. swepyotho vel roy 1472 ZapRpKol 2, 59v. (SStp, t. 9: 1982).

Znaczenie ‘barć leśnych pszczół, drzewo w lesie’ okazuje się niepewne i niejednoznaczne przy polisemiczności nazwy *barć* definiowanej w tym samym słowniku jako ‘dziupła w drzewie leśnym, w którym gnieźdzą się pszczoły, obszar lasu z barciami, *alvarium in arbore silvestri, pars silvae cum alveis apium*’ (SStp, t. 1: 1953); przy czym ostatni cytat w haśle *świepioto* wprost wskazuje, że chodzi także o rój pszczół, a do takich interpretacji skłania również fragment „*vidarcze swepotha*”, czyli ‘pszczelego gniazda, pszczelego roju’. Znaczenie ‘barć leśnych pszczół, drzewo w lesie’ wydaje się metonimicznie sekundarnym wobec pierwotnego znaczenie *świepiota* jako ‘roju dzikich pszczół’ podawanego również przez K. Moszyńskiego (1962: 53), który opiera je na szeregu poświadczeń z obszaru Polesia: *ślépat* (Rzeczyckie), *ślépiat* (Mozyrskie) ‘dzikie roje pszczół, czyli tzw. *świepiot*’ (MPW 36); *слéпem* ‘dzikie pszczoły’ (Mac. NS 216); *слéпэты* pl., *слéпэтни* pl., *слéпотни* pl., *слéпэни* pl., *слéпцы* pl. ‘dzikie pszczoły’ (LP 358). Również w zebranym materiale odnajdujemy poświadczenia nazwy *swiepiet-*

¹ Por. brak rekonstruowanych dla ie. nazw ula oraz identyfikacja znaczeń słowa *barć* ze znaczeniem słowa *ul* w językach wschodniosłowiańskich (ros. dial. *борть* ‘ul dla pszczół, wydłubany w rosnącym drzewie iglastym’; ukr. *борть* ‘ul w dziupli drzewa’ (SP, t. 1: 423); odwrotnie też śrus. *улеў* ‘barć’; w brus., też ukr. dial. *улеў* ‘ul, barć wyłobiona w żyjącym drzewie’ (Eckert 1987: 484).

(oraz jej warianty fonetyczne i słowotwórcze) desygnującej ‘pszczeli rój’ lub ‘dziko żyjące pszczoły’.

W *Porządku prawa bartnego* S. Skrodzki pisał: „Szwiepiotami zowią pszczoły, które same siadają w drzewa stare niedziane wypróchniałe w lasach i też w borach (...)” (Skrodzki, 1616, art. 59, s. 26). *Szwiepioty/szwepioty* określały w terminologii bartniczej pszczoły osiadłe bez opieki w wypróchniałym drzewie, tzw. *świepietni*, czyli dziupli naturalnej. Określane były także zamiennie lub regionalnie jako *szwepioty*, *ślepiety*, *ślepiotki*, *świepioty*, a terminy te używane były niekiedy zdaje się w szerszym znaczeniu, jakie przypisuje się pojęciu *borówka* lub *pszczoły zielone* w odróżnieniu od pszczół pasiecznych, od których były mniejsze i ciemniejsze oraz przewyższały je pod względem pilności, pracy i wytrzymałości. *Szwiepioty* uznawane były za rasę pierwotną (STP). Jak podaje przekaz z Puszczy Białowieskiej:

Bartnicy puszczańscy rozróżniali dwie zasadnicze rasy pszczół: małe czarne („lepsze do miodu”), które zwali „ślepiotkami” albo „ślepietami” i większe żółte („gorsze do miodu”), które zwali „prostymi pszczołami” albo „rudzieńkimi pszczołami”. Te ostatnie były jednak na ogół zjawiskiem rzadkim w barciach (KBP 44).

Jednocześnie notowana terminologia bartnicza przynosi szereg poświadczeń nazwy *świepiet-* (oraz jej warianty fonetyczne) w znaczeniu ‘naturalna dziupla zasiedlona przez leśne pszczoły’: *swepiety*, *ów*, m. v. *ślepietnie*, *ni*, ż. blp. bart. ‘dziuple wypróchniałe drzew, gdzie pszczoły borówki miód znoszą’ (SWil 1603); *ślepietnia*, *ni*, lm. *nie*, ż. v. *swepiet*, *u*, lm. *y*, m. bart. ‘dziupel, loch wypróchniały w drzewie na pniu stojącym’ (SWil 1665); *слѣпотен*’, *слѣпѣт*, *слѣпѣтѣн*’, *слѣпѣтѣ* m. – ‘naturalna dziupla, w której żyją dzikie pszczoły’ (LP 358); *ślepień* ‘ul pszczół samorodny czyli mający swe siedlisko w dupłach drzew lub innych miejscach przez siebie wybranych’ (SWil 1665); *świepietnia*, *świepiot*, *ślepnia*, *ślepiot* ‘dziupla naturalna, w której osiadł dziki rój’ (BW 94), co potwierdza przekaz z Puszczy Zielonej:

Już we wczesnym średniowieczu zaczęto dłubać w grubych drzewach sztuczne dziuple, zwane barciami, a także przerabiać naturalne dziuple, już zamieszkałe przez pszczoły, tak aby nadawały się do stałej eksploatacji. Nazywano je *świepietami* lub *szwiepiotami* i wykorzystywano na równi z dłubanymi barciami aż do początków XX wieku. Tak samo nazywano żyjące w nich pszczoły (K 73)².

² Przekaz z Kurpiowszczyzny przytaczany jest za pracą S. Blank-Weissberga „[Zaczęto] przerabiać zamieszkałe przez pszczoły dziuple naturalne, aby się do stałej eksploatacji bardziej nadawały. Zamieszkałe przez pszczoły dziuple eksploatowano niejednokrotnie na równi z barciami aż do początku XX wieku i nazywano je *świepietami* albo *ślepietniami* (BW 12).

W dorzeczu Sanu znana jest nazwa *szwiepioty* w znaczeniu ‘dzikie barcie, czyli dziuple drzew zasiedlonych przez pszczoły, też *świepioty*’ (W 12):

Dzikie barcie, tzw. szwiepioty lub świepioty czyli dziuple drzew zajęte samorzutnie przez roje dzikich pszczół, mieścić się mogły w każdym wypróchniałym drzewie, bez względu na trwałość, gatunek czy wiek samego drzewa. O świepiotach mających pewną wartość wspominają już na naszych ziemiach dokumenty z drugiej połowy XIV wieku (AGZ, t. 8: s. 8, 1366 r., za WB 130).

W świepiotach podbierano często całą zawartość pni, a rój pozbawiony żywności na zimę, ginął. Niekiedy stosowano ten sam system i do barci; z reguły postępowano tak przy pniach (ulach) składanych w dziesięcinie miodowej. Niszczono w ten sposób pszczoły najsilniejsze i mające najwięcej zapasów, zubożając gospodarkę pszczelną (dorzecze Sanu, XV–XVI, za WB 136). Wiadomo również, że *świepioty*, czyli naturalne gniazda rojów dzikich pszczół w dziuplach drzew były eksploatowane i posiadały wartość wymienną, skoro w roku 1366 przy sprzedaży wsi Pnikut (AGZ, t. 8: 8) wymieniono je w kontrakcie obok barci. Dokładnych cen jednostkowych w tym dokumencie nie zaznaczono; nie zaznaczono ich również w żadnym późniejszym dokumencie z tych ziem, nie można więc dociec, jaka w owych czasach była wartość świepiota” (WB 158–159). Nazwa *świepioto a. świepiot* ze znaczeniem ‘dziupla w drzewie, w której osiadły leśne pszczoły’ notowana jest również w materiałach z pogranicza polsko-ukraińskiego: „wielie dębów bartnich na wanczos porąbiono y dwoie swiepiotow wydrano” (Kość 1999: 49); „niezależnie od tego żyły po lasach roje pszczół dzikich, zwane pszczołami zielonymi. Mieściły się one w dziuplach wypróchniałych drzew, tzw. ślepieniach (Puszcza Solska, JBPS 24). Dla porównania możemy również przytoczyć współczesne poświadczenie gwarowe formy *szypiot* ‘dziupla lub drzewo, w którym gnieźdzą się dzikie pszczoły’ (Lipnica, Bukowiec [Pogórze Ciężkowickie]).

O *ślepiotach, ślepieniach* i *świepietach* wspomina również Statut litewski w zapisach z XVIII wieku. W skardze kasztelana Michała Paca na księży karmelitów głębockich z roku 1701 czytamy, że „ci ślepioty pszczelne w różnych drzewach będące, a niemały pożytek przynoszące, wycinają” (Poł. N 78/751 k. 563). Jest tu również skarga dziedziczki majątku Uszacz na Rahozów, że „z gromadą ludzi na jej świepiet najechali, wycięli, na kolasę włożyli i do siebie zaprowadzili” (Poł. N 85/758 k. 771). Mokrzczy wytaczają proces Zahorowski, że

ślepień w dębie a rzetelne pszczoły stare w siemce (tj. silne roje) i w miód zamożne spalili w nocy z 24 na 25 września 1700 roku, bez przestanku gorejący do upadku podzielili, porąbali, na ostatek gromadą chłopską obalony, na kilkoro porąbali ślepień, tj. stare zamożne pszczoły, powydzierali i na dziesiątek pudów słusznego miodu dostali i do swego dworu zaprowadzili” (Poł. N 15/688 k. 658–659).

Jak pisze O. Hedemann, „samorodne barcie były najstarszą formą pszczelnictwa, jaką zna Statut Litewski, mówiąc: „A ktoby świepiet umyślnie porąbał i miód wybrał, ma za to 6 rubli groszy płacić” (H 138).

Dla staropolskiego wyrazu *świepioto* notowane są odpowiedniki w innych językach północnoślōwiańskich. Poza przytoczonym materiałem poleskim notuje go słownik języka starorusyjskiego (*svepetь* ‘miód dziki, leśny’) (Срезневский, t. 3: 270). W słowniku języka staroukraińskiego słowo *svepetь* z poświadczeniem z roku 1366, z odnotowanym już poświadczeniem w gramotach przemyskich, ma znaczenie ‘barć, ul w drzewie dla dzikich pszczół’ (SSM, t. 2: 523).

(...) W czeskim słowniku etymologicznym V. Machka spotykamy gwarowy wyraz *svapato*, który oznaczał pszczoły żyjące w lesie. V. Machek przytacza też starożyłskie (...) odpowiedniki tego wyrazu. Nie ma poświadczenia tego wyrazu w językach południowoślōwiańskich (za Rymut 2003: 211).

Słowniki etymologiczne w różny sposób interpretują formę **svepetь*. Słownik A. Brücknera podaje: *świepiot*, *świepiet* ‘barć pszczół leśnych’, łącząc ją z rdzeniem *swep-* (SEB 536). Słownik M. Vasmera notuje: „*cvenem* ‘Walbienenstock, hängender Bienenstock’, nur aruss. *svepetь* auch ‘wilder Honig’ (Srezn. WB. 3, 270), apol. *świepiet*, *świepiot* ‘Baumhöhlung f. Walbienen, Bienenbeute’ (Mucke MatiPrr. 1, 400)” (REW, t. 2: 588–589), podając znaczenia ‘barć; wiszący ul leśnych pszczół’ oraz ‘leśny miód’ ograniczone do obszarów północnoślōwiańskich. Dalej M. Vasmer zauważa:

Unsicher ist der Vergleich mit lat. *sapa* ‘Saft’ (...). Andere gehen von der Bedeutung ‘Bienenstock’ aus u. vergleichen die slav. Wörter mit r.-ksl. *svepetati*, *svepešču* ‘sich hin- u. herbewegen; ksl. *svepiti se* ‘sich bewegen’, *svepanije* ‘Bewegung’, sloven. *svépati*, *-am*, *-pljem* ‘wanken, wackeln’, *svepèt* ‘Geflimmer’, *svepetáti* ‘sich zitternd bewegen, flimmern’, aruss. *svepatisja*, *svěpatisja* ‘nicken, winken’ und weiter mit lit. *sùpti*, *supù* ‘wiegen,³ (REW, t. 2: 589).

Przyjmując tę interpretację, rzeczownik *świepiet* można by uznać za formację deverbálną od „pnia *swep-*, cerk. *swepiti se* ‘poruszać się’ (od wiatru, o liściach), słoweń. *swepati* ‘chwiać się, ruszać się’” (SEB 536), w której według przywołanych autorów tej hipotezy etymologicznej, wyprowadzona byłaby cecha ‘to, co się porusza, chwieje’. Należałoby wtedy uznać, że wrażenie ruchu i poruszenia się

³ Przywoływane przez M. Vasmera lit. *sùpti*, *supù* ‘kołysać się, huścić’ z dodatkowym znaczeniem ‘okrażać, otulać dookoła, opatulać’ związane jest z prabałto-ślōwiańskim **sup-/sapp-* odzwierciedlającym się w psł. **sùpq*, **suti*: srus. *sūsūpu*, *sūsuti* ‘zsypać’, stp. *suje*, *suł*, *suć*, *suty* ‘tworzyć, wznosić, formować coś przez narzucenie ziemi’ (SEJL 327).

pochodziło pierwotnie od ruchu pszczelego roju zasiedlającego naturalną dziupłę/szczelinę w pniu drzewa. Obserwacja pracy pszczół (w terminologii bartniczej: *chodzenie roju*) mogła zostać wyprofilowana w nazwie, która genetycznie związana była z rojem, który zasiedlał naturalną dziupłę, niestanowiącą sztucznie wydzianej barci. Ten ostatni fakt potwierdza również cytat przytoczony w słowniku V. Machka, dokumentujący znajomość nazwy w czeskim dialekcie (chodski⁴) *svapato* („kdo należne v lese včely kromě brti [podreślne moje], může si je vzíti, jejich med ale musí dáti purkrabímu, což sluje s.” (Kt VII), wyprowadzane tam ze **svepetb*; służ. *svepet* WZULeipzig 13.381, pol. *świepiot* ‘barć’, ros. *svepet* ‘barć’ (srus. też ‘dziki miód’) (Machek 1968: 594).

W odróżnieniu od innych V. Machek wiąże dialektalne czeskie *svapato* z niem. *Wift* i *Wabe* ‘pszczela praca, plaster’ (Machek 1968: 594), którego odpowiednikiem semantycznym na gruncie słowiańskim jest **sṭb* : *syb* ‘naturalny plaster miodu’, *syb* ‘syty, nasycony’ uznane za pierwotne partic. praet. pass. i niejasne przekształcenie ie. *sā-tō* ‘syty, nasycony’: *sā-*, *sā-* (SP, t. 2: 37).

Łączenie nazwy *świepioto* ze słowiańskimi nazwami plastra (**sṭb*) pojawia się w próbach etymologii słoweńskiego *sat* ‘plaster (pszczeli)’. Prawdopodobny wywodzi się wywód zaproponowany przez M. Snoja (2003: 641), który wyprowadza je z ide. **sup-to* > psł. **sṭ(p)b* do psł. **suti*, 1. os. praes. ind. **sṭpq*, **sypati* ‘wstrząsnąć; sypać, rzucać czymś sypkim’, lit. *sùpti*, 1. os. sg. praes. ind. *supù* ‘otulać, okrażać’, co jest powiązane z cerk.słow. *svepiti* sę ‘wstrząsnąć; sypać’, słoweń. *svepēt* ‘migotanie, mienienie się (gwiazd)’, srus. *svepetb* oraz stp. *świepioto* ‘barć dzikich pszczół’. Psł. **sṭ(p)b* i **sṭ(p)b* traktowane jest jako participium odpowiednio abstractum z pierwotnym znaczeniem ‘coś, co drży, migocze’ (Bezłaj 1995:219). Potwierdzeniem staje się tu dewerbalna formacja ze starego chorw. kajk. *sit* ‘plaster’, która pochodzi z **sy(p)-tb*, dalej znana z iterativu **sypati*. Nawet M. Snoj (2003: 641) uznaje za poprawne domniemanie pochodzenie słowa od ide. **sup-to* ‘coś, co drży, migocze (rój pszczół)’, pokrewnego słweń. *súti*, *sīpati* (por. Pirnat 2007: 16). Według Z. Babika (korespondencja mailowa) przyjęcie dla słowiańskich nazw plastra rekonstrukcji z **sūpt-* (z krótkim *u*, rozwiniętym następnie w jer twardy) zakłada jego związek z rodziną czasownika *sypać*, co wymaga założenia, że czasownik miał pierwotnie znaczenia typu ‘wirować, drzeć’. W konsekwencji, w objaśnieniu ewolucji znaczeniowej całości przyjmowane jest wyjściowe ‘pszczoły rojące się na plastrze’.

Hipoteza V. Machka o pośrednim związku psł. **sṭ(p)b* ze **svepetb* budzi wątpliwości (por. Bezłaj 1995: 220). Pytania Z. Babika rodzi rozwój formalny – rozwinięcie się obu z jednej praformy, jak sugerował V. Machek, zmusza bowiem

⁴ Chodsko – pas przygraniczny wzdłuż czeskiej granicy z Niemcami; pld.-zach. Czechi: Czeski Las – Szumawa – Las Bawarski.

do założenie dla **sṵ(p)tṵ* (słweń. *sât*, dial. *sêt* (scs. *sṵtṵ*), chr., serb. *sât*, mac. *sot*, sbułg. *sṵtṵ*, *sot*, ros. *sót*, ukr., bñrus. *sóty* (pl) (Bezłaj 1995: 219) stopnia zanikowego zarówno w sufiksie, jak i w pierwiastku, a dla **svepetṵ* stopni pełnych zarówno w pierwiastku, jak i w sufiksie. Zważywszy, że dla słowiańskiego *svepet-* są dobrze udokumentowane inne znaczenia (por. wyżej), a sufiks **-et-* specjalizował się m.in. w tworzeniu derywatów o znaczeniach ekspresywno-intensywnych, możliwe jest przyjęcie rozwoju znaczeniowego ‘rojenie się’ > ‘rój’ > ‘siedziba roju’.

Kłopoty w ustaleniu etymologii nazwy *świepioto* utrudniają jej analizę morfologiczną. Wymieniana w grupie nazw z formantem *-oto*, uznana została za niemotywowaną w dobie staropolskiej (por. *Słowotwórstwo* 1996: 274). Dokonując przeglądu wszystkich dostępnych w materiale poświadczeń tej formy, musimy zaliczyć ją do formacji z podstawowym *-t-*. Przywoływana forma srus. *svepetṵ* (por. REW, t. 2), podobnie jak postać rekonstruowana przez V. Machka, wskazywałaby na pierwotny sufiks *-tṵ*, który zachował się w niewielkiej ilości niemotywowanych z reguły derywatów prymarnych, utworzonych zwykle od pierwiastków werbalnych. Sufiks *-tṵ* tworzył przede wszystkim odpierwiastkowe prymarne adiectiva (późniejsze participia). Nie dziwi więc, że kilka rzeczowników na *-tṵ* to (mniej lub więcej pewne) pierwotne przymiotniki czy participia, jak przywoływane już **sṵtṵ* : *sytṵ*. Wokalizm pierwiastka nie jest jednolity. Najliczniej reprezentowany jest archaiczny typ pierwotny z apofonią samogłoski rdzennej, a więc z wokalizmem *-o-* (*-ě-*, *-u-*, *-q-*, *-ol-*, *-or-*). Dobrze zaświadczony jest stopień zredukowany, wskazujący zwykle na pierwotne przymiotniki. Wyodrębnić trzeba wreszcie grupę nowszą z wokalizmem właściwym paralelnie istniejącym czasownikiem (SP, t. 2: 36–38).

Bardzo ciekawie prezentuje się wariantywność fonetyczna omawianej nazwy. Poza wahaniami w palatalnej realizacji spółgłosek (*sv-* : *śv'-*), charakterystycznego dla obszarów granicznych mieszania szeregów *s-ś-š* (*swēpiety* : *świepioty* : *szwiepioty*) oraz postaci z przeprowadzoną dyspalatalizacją samogłoski przedniej (*świepieto* : *świepioto*), interesująco jawi się postać jej nagłosowej grupy spółgłoskowej. Zakładany w ustaleniu pierwotnej semantyki nazwy **svepetṵ* jej związek z pierwiastkiem **sūp-*, stąd także jej etymologiczne powiązanie z nazwą plastra (**sṵtṵ*), daje się sprowadzić do apofonicznej oboczności stanowiącej wynik różnego stopnia wokalizmu rdzenia. Postać ie. **sup-* (psł. *sṵpṵ*, *suti* ‘zyspać’, iter. *sypati*) stanowi stopień zanikowy postaci pełnej **sūep-/sūeb-* ‘rzucać, ciskać, miotać, sypać’ (Pokorny, t. 1: 1049). Zakładając wyjściową postać ze stopniem zanikowym pierwiastka **sup-*, wobec stopnia pełnego **sūep-/sūeb-* ‘rzucać, ciskać, miotać, sypać’ (Pokorny, t. 1: 1049), jako wynik różnego stopnia wokalizmu rdzenia (różnicę apofoniczną) możemy przyjąć jej postać psł. z nagłosowym **sve-*. Jeśli przyjąć za pierwotną postać grupę spółgłoskową **sv-* (pol. *św'-*), jej

przekształcenia do postaci *śl-* (charakterystyczne dla obszarów wschodniosłowiańskich [Polesie]) stanowiłyby regularną wymianę fonetyczną (por. gwarowe, podhalańskie *swoboda* : *śleboda*). W mniejszym stopniu można by tu widzieć wtórną adideację, która mogła nastąpić w związku z nałożeniem się sekundarnych odniesień motywacyjnych do formy *ślepy* (tu podobieństwo desygnatu (dziupli) do pustego otworu oka) (por. poświadczenia gwarowe: *ślepiec* ‘sęk w drzewie lub miejsce po ściętej gałęzi’, Kaszuby, KSGP PAN).

Jak doszło do semantycznej identyfikacji nazwy *świepioto* ‘rój dzikich pszczół’ ze znaczeniem ‘miejsce zasiedlone przez leśne pszczoły, dziupla drzewa’? Mechanizm metonimicznego przeniesienia znaczenia oparty został na styczności w obrębie pól semantycznych, w którym semantyczny reprezentant występuje w zastępstwie pominiętego elementu, pozostając z nim w jakimś związku lub zależności.

W warunkach pierwotnych pszczoły gnieździły się w naturalnych dziuplach, które powstały przez wypróchnienie w pniu żywego drzewa. Były to naturalne barcie zasiedlone przez rój dzikich pszczół, eksploatowane przez bartników na równi z barciami tzw. sztucznymi, to znaczy wydrążonymi przez człowieka (zwane *dzień/dzienia*, czyli ‘mieszkanie pszczół z odpowiednim zabezpieczeniem wejścia’). Jak poświadczają przekazy, naturalne dziuple mogły być często przystosowywane do warunków hodowli bartnej poprzez poszerzenie dłutem, rzadziej przez ich wypalenie i nazywane: *swepiet/świepiet/świepiot/szwiepiot*, *świepioto*, *świepietnia*, *slepetnia/ślepietnia*, *ślepiot*, *ślepnia*, które funkcjonowały jako metonimiczne zastępstwo oparte na przestrzennej przyległości (‘zawartość dziupli’ > ‘dziupla z zawartością’ [część > całość]) ‘rój dzikich pszczół’ > ‘miejsce przez nie zasiedlone’. Dodatkowym czynnikiem wydaje się tu również obserwowana w mechanizmach specjalizowania znaczeń terminologicznych tendencja do eliptycznego pominięcia (pominięcia charakterystycznego również dla metonimii) jednego z elementów łańcucha skojarzeniowego, która pozwala na użycie terminologiczne wyrazów pospolitych (wyraz pospolity w funkcji nazywania specjalistycznego pojęcia). Występowanie nazwy w określonym kontekście aktualizuje jej znaczenie specjalistyczne: *wydrzeć świepioto* wobec *wydrzeć pszczoły* i *wydrzeć barć*, przy polisemiczności *pszczoły* i *barć* (zarówno ‘rój’, jak i ‘ul’) aktualizuje kontekstowe znaczenie ‘zniszczyć pszczeli rój (gniazdo, a więc plastry i gnieźdzące się w nich pszczoły), czyli miejsce przez nie zasiedlone’. Kolejno eliptyczne usunięcie jednego z elementów frazemu prowadzi do desemantyzacji i przeobrażenia jego komponentów, które pozwalają na ustabilizowanie się nowego znaczenia specjalistycznego.

Często metonimiczne przesunięcia znaczeniowe, tak charakterystyczne dla terminologii bartniczej, nie pozwalają na jednoznaczną interpretację znaczenia definiowanego terminu. Stąd kłopot z błędnym definiowaniem terminów bartnych, obserwowany w wielu naukowych opracowaniach leksykograficznych, nie

musi wynikać jedynie z faktu podnoszonego przez K. Moszyńskiego, który widzi ich przyczynę w czerpaniu definicji ze słownika etymologicznego A. Brücknera, którego kompetencje kwestionuje, pisząc o sposobach badaniach kultury materialnej Prasłowian:

Przypuśćmy oto, że badacz prasłowiańskiej kultury zainteresował się dawnym bartnictwem i w związku z tym takimi wyrazami, jak barć, sosna (pierwotnie najprawdopodobniej: ‘drzewo bartne’) oraz świepiot (pierwotnie: ‘rój dzikich pszczół’). Cóż ów badacz znajduje u Brücknera? Na s. 15 czyta on tam pod wyrazem barć czarno na białym ‘prasłowo; u wszystkich Słowian ‘ul pszczół leśnych po sosnach i innych drzewach’, zaś na s. 16 ‘brak tego słowa na Południu’ (Moszyński 1962: 53).

K. Moszyński kwestionuje również zawartą w słowniku A. Brücknera tezę o wschodniosłowiańskim (ruskim) pochodzeniu słowa *świepiot*:

[skąd wiadomo, że] słowo u nas „raczej ruskie”, również się nie dowiadujemy i zresztą dowiedzieć tego w ogóle nie można, gdyż twierdzenie jest błędne”. Już w „Archiv für slavische Philologie” z r. 1882 ogłoszono ten wyraz wg ksiąg ziemskich sieradzkich (tak!) z datą 1402 r.; w wydanej na 7 lat przed słownikiem Brücknera Księżce ziemskiej zakroczymskiej (pierwszej) znajdujemy go również z datą 1424. Ogółem zaś istnieje około ośmiu świadectw stwierdzających od samego początku XV w. (r. 1400) używanie obchodzącego nas słowa w różnych okolicach Polski, m.in. zachodniej. Nadto nad lewym dopływem Ropy, zwanym dziś Sietnicą, leżą dziś osady: Siepietnica i Sietnica⁵ (na płn. wschód oraz płn. zachód od Biecza); otóż pierwszą z nich podaje Długosz w formie: Swyepythnicza, tj. Świepietnica, i nie można wątpić, że przechowała ona pierwotną postać nazwy rzeki Sietnicy, powstałej z pewnością dzięki gnieźdzeniu się w jej pobliżu czy nad nią świepiotów, tj. rojów dzikich pszczół. Jak widzimy, wszystkie trzy informacje Brücknera dotyczące bartnictwa prowadzą na zupełnie manowce (Moszyński 1962: 54).

Najstarsze poświadczenia przywoływanego przez K. Moszyńskiego toponimu Siepietnica datowane są na 1. połowę XII wieku i pochodzą z obszaru południowo-wschodniej Polski: Siepietnica, dawniej Świepietnicy, także Świepietnica, wieś w pow. jasielskim: Zuepethnici uilla (1123–5) 1275 AP XVIII; Suepetnici, villa (1123–5) 1275 AP XIX; De Cuepetnici (1229) 1634 KT 11b fals. XV (Rymut 1975: 77).

Przytoczony materiał, uzupełniony późniejszymi zapisami, klasyfikowany jest jako nazwa służebna związana ze służbą bartniczą, czyli pracą ludności wykonującej określone świadczenia dla dworu panującego: Świepietniki, dziś Siepiet-

⁵ Dziś Sitnica – wieś w Polsce położona w województwie małopolskim, w powiecie gorlickim w gminie Biecz, w odległości ok. 8 km na północ od Biecza.

nica, wś, woj. podkarpackie, pow. jasielski, gm. Skołyszyn, 14,5 km na zach. od Jasła: Zuepethnici uilla, Suepetnici villa (1123–25) 1275, Cuepetnici (1229) 1634 KTn 2, 22; Swepethnicza (1288) XV, Swepetnicza 1319, Swepetnicza (1354) KTn 72, 79, 118; Siepetnicza 1564 Lukrak I 76; Siepietnica 1680 Rej 289; Siepietnica 1889 SG X 570; Siepietnica 1921 Sk XII 16; Siepietnica, -cy, siepiecki 1965 UN 58, 198; Siepietnica 1982 WUN III 216) (za Nobis 2013: 114–115).

Opisywana osada służebna należała według pierwszego zapisu z początku XII wieku (1123–1125) do klasztoru w Tyńcu⁶, którego daniny miodne ściągane de qualibet curia quolibet anno w tej samej wysokości wymienia się pod datą 1123/24 (SSS, t. 1: 374).

Też o wschodniosłowiańskim pochodzeniu apelatywu *świepiet* podważają również jej notowania w warstwie toponimów zachodniosłowiańskich, odnotowanych poza obszarem Polski. Dysponujemy danymi potwierdzającymi znajomość toponimów od apelatywu **svepetь* na obszarze Łużyc: łuz. dł. Niwica, **Svepetьnica*, 3 nazwy (Rzetelska-Feleszko 1978: 70). Mamy również dane ze słownika P. Rosta (1907: 308), które potwierdzają obecność tej odapelatywnej nazwy miejscowej w języku połabskim:

Liczne dawne nazwy terenowe i miejscowe na obszarze zamieszkanym przez Drzewian połabskich związane są z chowem pszczół: Bartsch (1837), Klein-Pardein (1852) czyt. Bartein, obie utworzone od psł. **brьtь*; Zülen od **bьčela* ‘pszczoła’, poł. *cělə*; Pasacken (1788), Puscheik (1830), obie od **pasěka* ‘pasieka’; Schwiepkę, w zapisach Szweput (1296), Swypede (1450), Schwiebke (1760), utworzona od **svepetь*, por. pol. *świepiot*, ros. *svepet* ‘dzika barć’ (por. Rost 1907: 184–308, za Szydłowska 1955: 459–460).

Słownik starożytności słowiańskich mówi również o zawodowych bartnikach znanych pod nazwą *bartodziejów* i *świepotników* (SSS, t. 1: 374). Znaczenie wyrazu *świepietnik*, nie notowanego przez polskie prace leksykograficzne, rekonstruowane jest z nazwy miejscowej Siepietnica (Świepietnica):

Skoro można określić różnice semantyczne między barć a *świepioto*, to wydaje się, że można podać także przybliżone znaczenia rekonstruowanego z nazwy miejscowej wyrazu *świepietnik*. Bartnicy byli to ludzie, którzy zajmowali się barciami, hodowlą pszczół, wybieraniem miodu z barci, natomiast *świepietnicy* zajmowali się zapewne tylko wybieraniem miodu z *świepiotów* względnie też dozowaniem, by *świepioty* nie były niszczone. *Świepietnicy* byli to zatem bartnicy, ale zajmujący się tylko pszczołami leśnymi, dziko żyjącymi w dziuplach naturalnych (Rymut 2003: 212).

⁶ Dokumenty Idziego z Tuskulum, legata papieża Kaliksta II, wystawiane w Krakowie od maja 1123 do stycznia 1125 roku za zgodą Bolesława Krzywoustego i syna Bolesława oraz bp. krakowskiego Radosta stwierdzają, że do klasztoru w Tyńcu należy miejscowość Siepietnica.

Świepioty prawdopodobnie nie podlegały gospodarce bartnej i pozostawały własnością starostów bartnych (por. zapis z gwary chodskiej u V. Machka), podlegały też innej specyfikacji prawnej, co potwierdzają dane z Puszczy Solskiej i zapisy mazowieckiego prawa bartnego:

Niezależnie od tego żyły po lasach roje pszczoł dzikich, zwane pszczołami zielonymi. Mieściły się one w dziuplach wypróchniałych drzew, tzw. slepetniach. Pszczoły zielone były chronione prawodawstwem Ordynacji [przywilej udzielony bartnikom gorajskim 15 marca 1749 roku przez Tomasza Antoniego Ordynata Zamojskiego, który zabronił *podrębować i spuszczać pszczoł zielonych*], zabraniającym wycinania tych drzew, zabierania miodu, a tym samym niszczenia rojów. Widocznie uważano, że są one naturalnym zapleczem bartnictwa, jedynej w dawnych czasach formy hodowli pszczoł” (JBPS 244).

Potwierdza to również zapis cytowanego już bartnego prawa Kurpiów:

Szwiepiotami zowią pszczoły, które same siadają w drzewa stare niedziane wypróchniałe w lasach i też w borach, jakowe pszczoły roje w puszczy zamagają Bartnikom, do tych pszczoł żaden z bartników nic niema. A takowe pszczoły gdy by który Bartnik znalazł w Puszczy powinien o nich w sądzie Bartnym wszystkim Bartnikom opowiedzieć by wszystkim iawne były, żeby iaki łotr nie wyrąbił onych. A gdy by takowe pszczoły kto porabił, a byłby nań dowód pewny takowy powinien Panu Staroscie tamiecznemu pięć grzywien Polskich Winy. A Sadowi Bartnemu dwie grzywiny Polskie, Bartnikom wszystkim dwie beczki piwa (Skrodzki, 1616, art. 59, s. 26).

Z zapisów prawa bartnego jasno wynika, że *świepiotami* określano roje pszczoł gnieźdzące się dziko w naturalnych dziuplach drzew. W średniowieczu ludzie zajmujący się barciami, zarówno sztucznie wydzianymi, jak i naturalnymi, stanowili grupy ludności służebnej podległe władzy książęcej. Dotyczyło to zapewne bartników, obelników, bartodziejów i miodarzy. Jednak, czy świepietnicy też należeli do ludności służebnej, trudno ocenić ze względu na brak danych historycznych, które by to potwierdzały (por. Rymut 2003: 212).

Z przeglądu dostępnych danych językowych można wyprowadzić rozwój znaczeniowy wyrazu **svepetь* (stp. *świepioto*) pierwotnie ‘rój dzikich pszczoł’, jako substancywizowaną formację dewerbalną łączoną z czasownikiem *swepetati* (rus.-cer-słow. *cbenemamu*) ‘kołysać się, chwiać’, w której wyprofilowana została cecha ich poruszania się, migotania i rojenia. W wyniku metonimicznych przesunięć znaczeniowych ‘rojenie się’ > ‘rój dzikich pszczoł’ (z możliwością etymologicznego związku z nazwą plastra, jako miejsca gnieźdzenia się pszczelego roju) zostało zidentyfikowane z ‘miejscem przebywania roju’, a nawet nazwami efektu jego pracy, czyli ‘dzikiego miodu’. Zasięg potwierdzonych nazw wskazuje na północnoślwiański dialektyzm, niepotwierdzony w tym znaczeniu w leksyce Słowian południowych.

Literatura

- Babik Z., 2003, *O rzekomym prasłowiańskim *dъboľь ‘ul’*, „Rocznik Slawistyczny”, rocz. 53, s. 15–20.
- Bezljaj F., 1995, *Etimološki slovar slovenskega jezika*, knj. 3: P–S, Ljubljana.
- BW – Blank-Weissberg S., 1937, *Barcie i kłody w Polsce*, Warszawa.
- Eckert R., 1987, *Waren die Südslawen mit der Waldimkerei vertraut?*, „Slavia Orientalis”, rocz. 36, nr 3–4, s. 481–484.
- H – Hedemann O., 1934, *Dawne puszcze i wody*, Wilno.
- JBPS – Jeż-Jarecki W., 1962, *Bartnictwo Puszczy Solskiej*, „Etnografia Polska”, t. 6, s. 240–266.
- K – Kuczyńska U., 2004, *Bartnictwo kurpiowskiej Puszczy Zielonej*, Łomża.
- KBP – Karpiński J., 1948, *Ślady dawnego bartnictwa puszczańskiego na terenie Białowieckiego Parku Narodowego*, Kraków.
- Kość J., 1999, *Polszczyzna południowokresowa na polsko-ukraińskim pograniczu językowym w perspektywie historycznej*, Lublin.
- KSGP PAN – Kartoteka *Słownika gwar polskich* PAN Kraków.
- LP – Анохина В.В., Никончук Н.В., 1968, *Полесская терминология пчеловодства*, [в:] *Лексика Полесья. Материалы для полесского диалектного словаря*, ред. Н.И. Толстой, Москва, s. 320–365.
- Mac. NS – Мацкевіч Ю.Ф., 1975, *Лексика пчалярства. 3 народнага слоўніка*, Мінск.
- Machek V., 1968, *Etymologický slovník jazyka českého*, druhé, opravené a doplněné vydání, Praha.
- Moszyński K., 1962, *O sposobach badania kultury materialnej Prasłowian*, Wrocław : Kraków.
- MPW – Moszyński K., 1928, *Polesie Wschodnie*, Warszawa.
- Nobis I., 2013, *Ślužebne nazwy miejscowe w Polsce piastowskiej*, Kraków.
- Pirnat Ž., 2006, *Čebela in Indoevropejci*, Ljubljana (http://spj.ff.uni-lj.si/tiki-download_wiki_attachment.php?attId=44, pdf, dostęp 02.09.2015).
- Pokorny J., 1959–1969, *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, Bd. 1–2, Bern.
- Rost P., 1907, *Die Sprachreste der Draväno-Polaben im Hannöverschen*, Leipzig.
- Rymut K., 1975, *Nazwy miejscowe dawnego powiatu bieckiego*, Wrocław [= *Prace Onomastyczne* 23].
- Rymut K., 2003, *Kto to byli świepietnicy? [w:] tenże, Szkice onomastyczne i historycznojęzykowe*, Kraków, s. 211–215.
- Rzetelska-Feleszko E., 1978, *Rozwój i zmiany toponimicznego formantu -ica na obszarze zachodniosłowiańskim*, Wrocław : Warszawa.
- SEB – Brückner A., 1927, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków.
- SEJL – Smoczyński W., 2007, *Słownik etymologiczny języka litewskiego*, Wilno.
- Skrodzki S., 1616 [wyd. 1886], *Porządek prawa bartnego, wedle starodawnego zwyczaju i dawnych ustaw potocznych Spraw Bartnych z pośrodku bartnictwa (...). Spisany roku Pańskiego 1616. Wydał A. Kryński*, [w:] „Scriptores Rerum Polonicarum”, Editio Akad. Crac., t. 9, Archiwum Komisji Historycznej, t. 3, Kraków 1886, s. 1–44.

- Słowotwórstwo* 1996, *Słowotwórstwo języka doby staropolskiej. Przegląd formacji rzeczownikowych*, red. K. Kleszczowa, Katowice.
- Snoj M., 2003, *Slovenski etimološki slovar*, Ljubljana.
- SP – *Słownik prasłowiański, 1974–2001*–, red. F. Sławski, t. 1–8, Wrocław : Warszawa : Kraków.
- Срезн. – Срезневский И.И., 1903, *Материалы для Словаря древнерусского языка по письменным памятникам*, т. 3, Санкт-Петербург.
- SSM – *Slovník staroukrajínskej mowy XIV–XV st.*, в 2-х т., 1977–1978, ред. Л.Л. Гумецька, І.М. Керницький, т. 1–2, Київ.
- SSS – *Słownik starożytności słowiańskich*, 1961, red. W. Kowalenko, G. Labuda, T. Lehr-Spławiński, t. 1, cz. 1, Wrocław : Warszawa : Kraków.
- SSp – *Słownik staropolski*, t. 1–11, 1953–2002, red. S. Urbańczyk, Wrocław : Kraków.
- STP – *Słownik terminów i pojęć przydatnych pszczelarzom*, red. J. Mioduszeński, „Pszczelarstwo” 7, 1988, s. 5–6.
- SWil – *Słownik języka polskiego*, 1861, wypracowany przez A. Zdanowicza, M. Bohusza-Szyszkę i in., wydany staraniem i kosztem M. Orgelbranda, t. 1–2, Wilno (tzw. słownik wileński).
- Szydłowska B., 1955, *Hodowla zwierząt domowych u Polabian w świetle zabytków języka połabskiego*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej” 1, s. 449–484.
- REW – Vasmer M., 1953–1958, *Russisches Etymologisches Wörterbuch*, Bd. 1–3, Heidelberg.
- W – Wołski K., 1960, *Z badań nad dawnymi technikami pszczelarskimi w dorzeczu Sanu*, Przemyśl.
- WB – Wołski K., 1952, *Bartnictwo i pasiecznictwo dorzecza Sanu w XV i XVI wieku*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska”, Sectio B, vol. 7, 3, s. 93–169.

Summary

Old Polish and dialectal *świepioto* in the background of Slavic beekeeping terminology

This article discusses the semantics of the beekeeping term *świepioto* ‘a swarm of wild bees; the place where a swarm is staying’. The original meaning of this word ‘a swarm of wild bees’ is associated with the verb *swepetati* (Old Church Russian *cwenemamu*) ‘to swing oneself, to wobble’. The metonymic transfer ‘swarming of bees’ > ‘swarm of wild bees’ (there is a possibility of an etymological connection with the name of a bee slice, as a place of crowding for a swarm of bees) gave rise to the meaning ‘a place where the swarm is staying’, and even ‘wild honey’. These names were attested only in the lexis of North Slavs and their scope of usage is pointing to the North Slavic linguistic variant.

Keywords: Old Polish vocabulary, terminology.